
ԱՐԵՎՄՏԱՀԱՅ ՄԱՆԿԱՊԱՏԱՆԵԿԱՆ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՊԱՏՄՈՒԹՅԱՆ
ՈՒՐՎԱԳԻԾ

ԼՅՈՒԴՎԻԳ ԿԱՐԱՊԵՏՅԱՆ

Արևմտահայ մանկապատանեկան գրականությունը հայ մանկապատանեկան գրականության անբաժանելի մասն է, բայց նրա ուսումնասիրման խնդիրները գրականագիտության տեսադաշտից դուրս են մնացել: Արևմտահայ գրականությանն ու արևմտահայ գրողներին նվիրված գրքերում, տարաբնույթ հոդվածներում երբևէ անդրադարձ չի կատարվել այդ գրականության «մանկական հատվածին»: Նույնիսկ հայ մանկապատանեկան գրականության պատմությանը նվիրված ուսումնասիրություններում, արևմտահայ մանկագրության անդրադարձներն ընդհանուր և հպանցիկ բնույթ են կրել¹:

Այնինչ արևմտահայ մանկապատանեկան գրականության պատմությունը ներառում է նշանակալից շատ էջեր, որոնց անդրադարձը պատկերացում կտա նրա ծննդյան ու ձևավորման, ինչպես և զարգացման միտումների մասին:

Արևմտահայ գրողների ստեղծագործություններից շատերը հասցեագրված են նաև կրտսեր, միջին և բարձր տարիքի երեխաներին ու պատանիներին և, բնականորեն, ընդգրկվել են մանկապատանեկան գրականության շրջանակներում. նկատի ունենք Մկրտիչ Պեշիկթաշյանի, Ղևոնդ Ալիշանի, Պետրոս Դուրյանի, Գրիգոր Զոհրապի, Հակոբ Պարոնյանի, Միսաք Մեծարենցի, Դանիել Վարուժանի, Միամանթոյի և ուրիշ մեծանուն գրողների չափածո ու արձակ ստեղծագործությունների զգալի մասը: Սակայն նրանցից քչերն են գրել հատկապես երեխաների համար, և եթե անգամ նրանց հասցեագրված տարածանք գործեր են ստեղծվել, ապա դրանք ավելի շատ սփռված են արևմտահայ մանկապատանեկան մամուլի էջերում և առավել հազվադեպ՝ ընթերցողներին «ներկայացել» որպես ամբողջական գիրք: Եվ առաջին հերթին այդ մամուլում հրապարակված գրական հունձքին ծանոթանալով՝ մենք կարող ենք որոշակի պատկերացում կազմել արևմտահայ մանկական գրականության և այն գրողների մասին, ովքեր ստեղծագործել են նաև երեխաների ու պատանիների համար:

Արևմտահայ մանկապատանեկան մամուլը ծնվեց XIX դարի 70-ական թվականներից հետզհետե ծավալվող ազգային-լուսավորական շարժման արդյունքում: Չնայած սոցիալ-քաղաքական ծանր պայմաններին, արգելապատնեղների հաղթահարումով՝ արևմտահայ իրականության մեջ հիմնվում են մշակութային-կրթական նոր օջախներ: Լուսավորության և գիտության առողջ սերմերը ժողովրդական զանգվածների, նոր սերնդի մեջ տարածելու նվիրական գործին են զինվորագրվում արևմտաեվրոպական

¹ Տե՛ս ԻՎ. ԳՅՈՒԼ և ա զ ա թ յ ա ն. Ակնարկներ հայ մանկական գրականության պատմության, Երևան, 1961, Մ. Լ ա լ ա ի ա ն յ ա ն. Մանկական գրականության պատմության ուրվագծեր, Երևան, 1973, Մ. Ն ա զ ա թ յ ա ն. Հայ մանկական մամուլը. 1851–1917, Երևան, 1979:

երկրների բարձրագույն կրթարաններում մասնագիտական բազմակողմանի գիտելիքներով զինված անվանի մանկավարժները: «Ազգը լուսավորությամբ պիտի լուսավորենք, – քարոզում էին նրանք:– Ազգը պիտի լուսավորենք դպրոցները ծաղկեցնելով, նորանոր վարժարաններ հաստատելով, այլևայլ ազգօգուտ հաստատություններ ընելով...»: Սկսում են լույս տեսնել տարարնայթ մի շարք պարբերականներ (մանկավարժական «Լույս»՝ 1874, իրավաբանական «Իրավունք»՝ 1868, գիտական «Ժողովրդային գիտություն»՝ 1880, «Մետեորա»՝ 1880 և այլն):

50-ականներին հայոց վարժարաններում հրատարակված աշակերտական-պատանեկան պարբերականներին («Բուրաստան սբ. Մահակյան»՝ 1851–1853, Կ. Պոլիս, «Թութակ Հայկազյան»՝ 1854–1855, «Երկասեր»՝ 1855, «Բողբոջ»՝ 1860, Զվուռնիա) հետագա տասնամյակներում հաջորդում է ընթերցողական ավելի լայն շրջանակներ ընդգրկող և թեմատիկ-գաղափարական լուրջ շեշտադրումներով պարբերականների ծնունդը: Առաջին քայլերն անում է 1870–1871-ին Կ. Պոլսի Նուպար-Շահնագարյան դպրոցում լույս տեսած «Երկրագունդ» ամսագիրը, որ իր էջերում շարունակաբար տպագրում է Ռափայել Պատկանյանի «Քաջ Վարդան Մամիկոնյանի մահը» պոեմը և մի քանի բանաստեղծություններ, հայ ժողովրդի պատմությանը, ազգային-ազատագրական պայքարին վերաբերող բազմազան նյութեր, թարգմանաբար՝ Վիկտոր Հյուգոյի ստեղծագործություններից, Կոչիլովի առակներից և այլն: Այս ամսագիրը վերահրատարակվում է 1883-ին՝ հայ ականավոր գրող, երգիծաբան Հակոբ Պարոնյանի ջանքերով: Իսկ մինչ այդ Պարոնյանը ձեռնարկել էր «Թատրոն բարեկամ մանկանց» երկշաբաթաթերթի հրատարակման գործը: Պարոնյանը հիմնադրել և խմբագրում էր նաև «Թատրոն» պարբերականը: «Թատրոն բարեկամ մանկանց»-ը լույս տեսավ մեկուկես տարի՝ 1876-ի հունվարից 1878-ի հունիսը: Մինչ արևմտահայ այս երկշաբաթաթերթի հրատարակությունը, վարժարանների սաների կողմից հրատարակվող նախորդ ամսագրերը չի կարելի լիարժեքորեն մանկական համարել՝ գործածության իրենց նեղ շրջանակների և նյութերի գեղարվեստական ոչ բարձր մակարդակի պատճառով:

«Թատրոն բարեկամ մանկանց»-ը հրատարակելով, Պարոնյանը ձգտում էր ըստ ամենայնի նպաստել հայոց մանուկ սերնդի ազնվաբարո, ճիշտ կրթության ու ճշմարիտ դաստիարակության գործին, արևմտահայ կյանքի ճահճից նրանց դուրս բերելու-լուսավորելու նվիրական նպատակի իրագործմանը: Դեռևս իր խմբագրած նախորդ - պարբերականի՝ «Թատրոնի» ծանուցագրում նա ընդգծել էր, որ «ազգային մանկտույն դաստիարակության և հմտության նպաստելու մտքը՝ որոշած եմք առաջիկա տարեզրիսն սկսյալ թերթ մը հրատարակել... որ գեղեցիկ պատկերով զարդարյալ ըլլալեն ի գատ, պիտի պարունակե կրթական, բարոյական, պատմական, վիպական և այլ տղայոց միտքը սրելու հատուկ հոդվածներ... Պիտի ջանանք գիրենք ընթերցանության և ուսման ընտելացնել...²: Իր սկսած գործը համարելով «ազգին մեջ եզական նորություն» և հայտարարելով, որ նոր պարբերականը հիմնականում «դեռահաս տղայոց դաստիարակության համար է», Պարոնյանը նրա առաջին իսկ համարում նշում է, որ այն երեխաների համար լինելու է «գրական ծաղկոց մը», և որ «աստ կրկնել հանապազայն բարոյական և կրթական դասերը՝ որով միայն կարելի է պատվավոր մարդ և ներ-

² «Թատրոն», 1875, № 175, էջ 2:

հուն քաղաքացի ըլլալ»³: «Թատրոն բարեկամ մանկանց» պարբերականի առաջին համարի «Իմ պզտիկ կարդացողներս» նախախոսքում նա ընդգծում է նաև գլխավոր մի ուրիշ խնդիր՝ մայրենի լեզվի իմացության կարևորությունը. «Ձեր մեջ կան շատերը, որ գիտուն տղու մը չվայելելիք բառեր կը գործածեն, անոնց հայերենը չգիտնալով... «Թատրոնին» մեջ ես ամեն մեկին առջև հայերենը պիտի դնեմ՝ որ դուք աշխատելով սովորիք և պետք եղած աստենը սխալ բառ չգործածեք...»⁴: Օտար բառերի գործածումը «հայ տղու մը համար մեծ ամոթ» համարելով՝ Պարոնյանը, հասկանալի է, պետք է անցներ գործնական քայլերի՝ ամսագրի էջերում հրապարակելով ոչ միայն մայրենի լեզվի, այլև հայ ժողովրդի պատմության իմացությանը նպատակաուղղված՝ գրական-գեղարվեստական, ճանաչողական-ուսուցողական բազմազան նյութեր՝ ընդգծելով ընդհանրապես գիտելիքների, ուսման դերը, որովհետև «մարդ չի կրնար առանց անոր կատարյալ մարդ ըլլալ»: Իհարկե, պարբերականի նպատակը հայ մանկանը հայեցի ոգով կրթելն ու բազմակողմանի զարգացած մարդ դաստիարակելն էր: Ահա թե ինչու յուրաքանչյուր համարում նույն խոսքերով շեշտադրվում էր, որ նրա «պարունակությունն է թե՛ մանչ է և թե՛ աղջիկ տղայոց և պատանեկաց կրթության համար հորինված կարճատև պատմություններ, վարժության համար նամակներ, ճառեր, ուսումնական գիտելիքներ, պատմական տեղեկություններ, բարոյական խրատներ, հատընտիր առակներ և այլն, և, վերջապես, տղայոց ընթերցանությունը գրգռող զգալի հատվածներ և այս ամենը մանկանց հաճելի ընելու համար, զվարճալի ոճով ավանդված»⁵: Կարճ ասած՝ թերթը հայ երեխաներին մատուցում էր այնպիսի նյութեր, որոնք անհրաժեշտ էին նրան «կրթյալ և գովելի տղա ըլլալու համար»: Մակայն առաջնայինը մանկանը ազգային-հայրենասիրական գաղափարների ոգով կրթել-դաստիարակելու խնդիրն էր. «Որ ազգեն ալ որ ըլլաս, ինչ վիճակի մեջ ալ որ գտնվիս, դու պահապան զինվոր մըն ես հայրենիքիդ, – ընթերցողի հետ իր դաս-գրույցն է շարունակում Պարոնյանը, – նա էլ իրավունք ունի քո գիտությանդ, առաքինությանդ, զգացմանդ, բոլոր գործերուդ արդյունքը վայելելու: Զինվոր ես, հայրենիքիդ ծառայել մտածե, արհեստավոր՝ ճարտարությունդ բանեցուր հայրենիքիդ զարգացման համար, գիտուն՝ հայրենիքիդ օգուտը խորհե և ուրիշին սովորեցուր»⁶: Եվ հայրենասիրության այս դասը Պարոնյանը հիմնականում ավանդում էր թերթում զետեղված պատմական բնույթի նյութերով, փոքրիկ զրույցներով, պատմվածքներով, բանաստեղծություններով («Մեծ Ներսես Կաթողիկոս և Պապ Թագավոր», «Արամ Հայկազյան», «Առ հայրենիս», «Կեռասը», «Մասիս լեռը», «Ազգիս պաշտպան Վարդան Մամիկոնյան» և այլն): «Առ հայրենիս» բանաստեղծության մեջ հայ պանդուխտի կարոտի հորդացող զգացումները միահյուսված են մայր ժողովրդին արմատներից կտրող թշնամիների հանդեպ ասելության և վրիժառության զգացումներին: «Կեռասը» պատմվածքի փոքրիկ հերոսներն սպրելու և պայքարելու օրինակ են համարում հայրենիքի ազատության համար մարտնչող հերոսներին: Հայրենասիրության այս «դասերը» առանձին պատումներում ավարտվում են բռնության շղթաները փշրելու և պայքարով ազատություն ձեռք բերելու կոչնակներով:

³ «Թատրոն բարեկամ մանկանց», 1876, № 1, էջ 8:

⁴ Նույն տեղում, էջ 3:

⁵ Նույն տեղում, էջ 8:

⁶ «Թատրոն բարեկամ մանկանց», 1876, № 4, էջ 28:

Դրանք համահունչ էին նրա հրապարակախոսության «մեծական» խիզախ բռնկումներին: Այսպես, պատումներից մեկում Վարդան Մամիկոնյանի զորավարությամբ Ավարայրում մղված մարտը ներկայացնելով՝ Պարոնյանը հայ մանուկներին դիմում է ահա այսպիսի կոչնակով. «Հերիք չէ՞, հայեր, հերիք չէ՞ մեր գերությունը, որուն մեջ կը հեծենք շղթայակապ... Ջախջախենք այս սոցիտության շղթաները, ազատ թներով թռինք դեպի գիտության, իմաստության և լուսավորության տաճարը»⁷:

Թեև շաբաթաթերթում գերակշռողը մանուկների մեջ ընթերցանության սեր պատվաստող գեղարվեստական նյութերն էին՝ պատմվածքներ, հեքիաթներ, բանաստեղծություններ, առակներ, հանելուկներ, բայց քիչ չէին նաև գիտահանրամատչելի տարաբնույթ ուսանելի գրույցները, ակնարկները, որոնք զանազան հետաքրքրաշարժ, գիտելիքները հարստացնող տեղեկություններ էին հաղորդում հայոց և այլոց պատմությունից, աշխարհագրությունից («Մերաստիա», «Զմյուռնիա», «Վենետիկ»), բնությունից, կենդանական աշխարհից («Կապիկ», «Գայլ», «Առյուծ», «Ռնգեղջյուր» և այն), այլ ոլորտներից: Ուսանելի բազմազան նյութեր էին հրապարակվում նաև շաբաթաթերթի «Մտավոր վարժություն», «Բարոյական դասեր», «Ձեռնածության խաղեր» և ուրիշ բաժիններում: Այս ամենի նպատակը հայ երեխաներին բազմակողմանի կրթելը, նրանց հայրենասիրության, մարդասիրության և այլ զգացումներով տոգորելն էր, արդարության, ճշմարտության, ժողովրդի ազատության ու բարօրության համար պայքարող մարդ-քաղաքացի դաստիարակելը:

Շաբաթաթերթում տպագրվող ինչպես ճանաչողական-ուսուցողական, այնպես էլ գեղարվեստական նյութերի զգալի մասի հեղինակն ինքը՝ Հակոբ Պարոնյանն էր, թեև մեծ էր նաև այլ հեղինակների մասնակցությունն այդ աշխատանքներին (Մատթեոս Մամուրյանը՝ «Մանր վեպ» խորագրով պատմվածքներով, Գ. Այվազյանը, Ա. Գալֆայանը՝ իրենց ինքնուրույն և Եզոպոսից, Լաֆոնտենից, Կոխովից կատարած թարգմանական առակներով, Ռեթեոս Պերպերյանն իր բանաստեղծություններով և ուրիշներ):

Պարոնյանի մանկական պատմվածքներն ու գրույցները սեղմ են, զերծ ավելորդ նկարագրություններից, աչքի են ընկնում հետաքրքրաշարժ, պարզ ոճական հյուսվածքով, զվարճալի երանգներով, լեզուն սահուն է, մատչելի՝ մայրենիի ոգուն հարազատ տարերքով: Եվ բովանդակությունն էլ հիմնականում ուսուցողական-ճանաչողական-դաստիարակչական շեշտադրումներ ունի՝ բարոյախրատական նրբանկատ, զգուշավոր եզրակացությունների ուղեկցությամբ և կամ ասելիքի իմաստ - «խրատը» թողնելով ընթերցողի հայեցողությանը: Ահա մի քանի «դաս», որ ավանդում է Պարոնյանը շաբաթաթերթի էջերից: Փոքր հասակից ծանոթանալ մայր ժողովրդի հերոսական անցյալին, նրա նվիրյալ զավակների քաջություններին, նրանց օրինակով «բարիք անել» ազգին («Աննիկ և Սաթենիկ»), անզամ կյանքի ամենաձանր հանգամանքներում ճիշտ կողմնորոշվել, չշփոթվել և փրկության ելք գտնել («Անվախության ույժը». նրանում նկարագրված է 1870-ին Կ. Պոլսի Բերա թաղամասում բռնկված հրդեհը մարելիս երեխաների ցուցաբերած արիությունը), մեծախոսությամբ, դատարկամտությամբ չհայտնվել ծիծաղելի վիճակում («Մեծախոսիկը»), լինել հնարագետ և զգոն («Նկարչի ծառան»), ճշմարտախոս և ազնիվ, որ «իր պակասությունը ճանչնա և իր հանցանքը ու-

⁷ Նույն տեղում, էջ 29:

րիշի վրա չձգե» («Տիրուհի և կոտրած հայելի»)։ այսպես էլի քանի՛ քանի՛ դաս՝ երեխայի բնավորության ու վարքի այս կամ այն պակասավոր կողմերը մեղմ հումորով երևակելու-շտկելու, իսկ լավ, բարի, գեղեցիկ արարքները՝ դրվատելու-խրախուսելու ուսուցողական-դաստիարակչական շեշտադրումներով։ Երկխոսություն հիշեցնող որոշ կարճ առակախոս զրույցներում էլ ասելիքը երգիծական սուր շեշտերով է մատուցվում։

Ընդհանրապես, «Թատրոն բարեկամ մանկանց» շաբաթաթերթում տպագրված և առ այսօր նրա էջերում «փակված» Պարոնյանի մանկական ստեղծագործություններն ավելի համակողմանի ուսումնասիրության կարիք ունեն և, մեր կարծիքով, դրանցից լավագույնները մեկ գրքում ընդգրկելը, հրատարակելն ու մերօրյա սերունդների «հիշողության դաշտ» վերադարձնելն անհրաժեշտություն է։ Միաժամանակ, այն արևմտահայ մանկագրության զարգացման 70-ականների ընթացքին մեծ գրողի ակտիվ մասնակցության վկայագիր կդառնա, խնդիր, որ մինչև այժմ, ըստ էության, չի լուսաբանվել։

Զգալի է նաև արևմտահայ հաջորդ պարբերականների՝ «Բուրաստան մանկանց» (1882–1888), «Ծաղիկ մանկանց» (1889–1893) հանդեսների դերը հայ մանուկների կրթության ու դաստիարակության և այդ շրջանակներում՝ նաև հայ մանկական գրականության զարգացման գործում։

«Բուրաստան մանկանց» կիսամյա պատկերագարդ հանդեսն սկսել է հրատարակվել 1882-ի հունվարից, Կ. Պոլսում, նկարիչ-փորագրիչներ Նշան Պերպերյանի (նա նաև գեղարվեստական երկերի հեղինակ է, թարգմանիչ ու հրատարակիչ) և Ստեփան Տեովկեթյանի խմբագրությամբ։ «Բուրաստան մանկանցը»,– հանդեսի նպատակների մասին ասված էր խմբագրականում,– կաշխատի միշտ այնպես ուղղություն մը դառնալ և նյութոց ընտրություն մը ընել, որ թե գիտական և թե գրական նախնական ճաշակ տա իր ընթերցող նորաբողբոջ պատանյաց»⁸։ Մակայն երբ ծանոթանում ենք հանդեսի համարներին, նկատելի է, որ մեծ մասամբ նյութերը գիտական, ուսուցողական-ճանաչողական բնույթ ունեն և մանուկ ու պատանի ընթերցողներին հետաքրքիր տեղեկություններ են հաղորդում բնագիտությունից, աշխարհագրությունից, պատմությունից, աստղագիտությունից և այլ ոլորտներից։ Իսկ ահա «գրական նախնական ճաշակ մը» տալուն միտված գեղարվեստական ստեղծագործությունների (բանաստեղծություններ, զրույցներ, հեքիաթներ, պատմվածքներ, մանկական պիեսներ) մեծ մասը ընդգծված բարոյախրատական շեշտադրումներ ունեն՝ միակողմանի և ուղղագիծ միայն բացասական կամ միայն դրական վարքագիծ ունեցող հերոսներով («Անձնվեր - քաջ նավաստի մը», «Բարեսիրտ Գոհարիկը», «Անձնագոհության օրինակ մը» և կամ՝ «Չարասիրտ տղա մը», «Պողոսի առաջին և վերջին ծխախոտը», «Փայտահատի մի երագ» և այլն)։ Ավելին, առանձին ստեղծագործություններում իշխում է կրոնական-քրիստոնեական բարոյախոսությունը, աշխարհն ստեղծող ամենագոր արարչի՝ Աստծո փառաբանությունը։ Այլի են զարնում լեզվական անփութություններն ու աղավաղումները, գրաբարի ու բարբառների խառնահյուսվածքը։ Այս և այլ թերությունները, իհարկե, չէին կարող դրական ազդեցություն ունենալ «նորաբողբոջ պատանյաց» ընթերցողական ճաշակի ձևավորման վրա...

⁸ «Բուրաստան մանկանց», 1882, տետր 1, էջ 15:

Բայց հանդեսի արժանիքներն էլ քիչ չէին. շատ արձակ և չափածո ստեղծագործություններ բավական լայն արձագանք էին գտնում ընթերցողների շրջանում, ինչպես «Աղբյուրի» աշխատակից Արշակ Մեհրաբյանի՝ «Սրինգի»՝ արևմտահայ այս մանկական պարբերականի էջերում պարբերաբար հրատարակվող հրաշալի բանաստեղծություններն ու պատմվածքները, Ռեթեոս Պերպերյանի, Ալեքսանդր Փանոսյանի՝ Ալփասլանի, Միհրան Վարպետյանի մի շարք բանաստեղծություններ, ժողովրդական առածներն ու ասացվածքները, համաշխարհային ճանաչում գտած գրողների՝ Վիկտոր Հյուգոյի, Չարլզ Դիկենսի, Հանս Անդերսենի և այլոց ստեղծագործությունների թարգմանությունները և այլն: Հանդեսն առաջիններից է, որ հրապարակել է մանկական պիեսներ («Վարժուհին», «Պեպիկը», «Կորսված տետրակը», «Պապուն գավաթը» և այլն), ու թեև դրանք գեղարվեստական տեսակետից բավական թույլ են, բայց երևույթն ինքնին ուշագրավ է մանկական գրականության ժանրային «տեսականու» ընդլայնման առումով: «Բուրաստան մանկանց»-ի էջերում պարբերաբար տպագրվող բանահյուսական նյութերը՝ առածների, ասացվածքների, հեքիաթների, զրույցների մեծ մասը նույնպես թե՛ ուսուցողական-դաստիարակչական, թե՛ ճանաչողական արժեք ունեն և, ինչպես նշում է Խ. Գյուլնազարյանը, դրանք, հատկապես առածներն ու ասացվածքները, ի մի հավաքելու դեպքում «հնարավոր կլիներ կազմել մի բավական խոշոր ժողովածու, որ որոշակի պատկերացում կտար արևմտահայ իրականության մեջ անցյալ դարի վերջերին տարածված... այդ բանահյուսական-ժողովրդական ստեղծագործությունների հիմնական ուղղության և գեղարվեստական առանձնահատկությունների մասին»⁹: Ժամանակակիցների վկայությունները ևս փաստում են, թե հանդեսը որքան կարևոր դեր է խաղացել ընթերցասեր հայ երեխաների կյանքում: Այդ առումով հետաքրքիր է նշանավոր գրող Տիրան Չրաբյանի (Բնտրա) վերհուշը՝ պատանեկության տարիների իր սիրելի պարբերականի մասին. «Ինչեր կային այն գրքերուն կամ հետզհետե եկող պրակներուն մեջ, որքան բաներ՝ զիս հետաքրքրող, զիս զվարճացնող, զիս խանդադատեցնող ու հուզող, զիս վերին աստիճանի ախորժելի կերպով՝ այսինքն լրջորեն, կատարելապես, ճշմարտապես մշակող: Այն էջերուն հանդեպ կգորանային ու կհաստատվեին բնութենապաշտ ճաշակներս, աշխարհագրական, բնապատմական ու բնագիտական բազմազան հատվածներուն շնորհիվ, որոնցմով հանդեսը լի էր»¹⁰:

Այդ, թեև «Բուրաստան մանկանց»-ը իր նախորդի՝ Հակոբ Պարոնյանի «Թատրոն բարեկամ մանկանց» պարբերականի բարձունքին չհասավ, բայց և իր էջերում հրապարակած առանձին գեղարվեստական արժեքներով հարստացրեց ժամանակի մանկապատանեկան գրականությունը: Այդպես նաև նրա փակումից հետո՝ 1889-1893-ին հրատարակված «Ծաղիկ մանկանց» հանդեսը (տպագրիչ-հրատարակիչ՝ Նշան Պերպերյան, խմբագիր՝ Միհրան Ասքանազ), որ վերջին երկու տարում լույս էր տեսնում որպես շաբաթաթերթ, թեև որոշ դեր խաղաց արևմտահայ մանկապատանեկան գրականության ընթացիկ զարգացումներում, բայց առավելապես աչքի ընկավ գիտահանրամատչելի, ուսուցողական-ճանաչողական տարաբնույթ նյութերի հրապարակումով, նյութեր, որոնք «իրարու քով գալով՝ պիտի կազմեն ընտանեկան մատենադարան

⁹ Խ. Գյուլնազարյան, Ակնարկներ հայ մանկական գրականության պատմության, էջ 75:

¹⁰ «Բյուզանդիոն», 1907, № 3154, էջ 1:

մը մանուկներու և երիտասարդաց ընթերցման արժանի»,– ինչպես ծանուցում էր խմբագրությունը¹¹: Հանդեսի գեղարվեստական որոշ արժեք ներկայացնող գործերի շարքում էին «Բուրաստան մանկանց»-ին նախկինում աշխատակցող Ալեքսանդր Փանոսյանի, Ռեթեոս Պերպերյանի և այլոց արձակ ու չափածո մի քանի գործերը, թարգմանական գրականության լավագույն նմուշները՝ Ալֆոնս Դոդեի «Թուզն ու ծուլը», Հանս Անդերսենի «Լուցկի վաճառող աղջիկը» պատմվածքները, Լաֆոնտենի առակները, Լամարթինի «Մանկան օրհներգ», Վիկտոր Հյուգոյի «Մահամերձ ծերունին», «Նապոլեոն» բանաստեղծությունները և եվրոպական ուրիշ հանրահայտ գրողների ստեղծագործություններ:

Այդ ամսագրերում հրապարակված գրական-գեղարվեստական նյութերին զուգահեռ, արևմտահայ մանկագրության «սրտում» թեև թույլ, բայց բաբախում էր մի ուրիշ զարկերակ՝ մերթընդմերթ հրատարակվող՝ մանկական ստեղծագործությունների ժողովածուներն ու փոքրածավալ գրքույկները (որոնց հեղինակները հիմնականում մանկավարժներ էին, մանկական պարբերականների աշխատակիցներ), վարժարանների տարբեր դասարանների սաներին հասցեագրվող ընթերցարաններն ու դասագրքերը: Դրանց էջերում գրողների երկերի հետ տեղ են գտել նաև մանուկների համար ստեղծագործած, բայց առանձին մանկական գրքեր չհրապարակած արևմտահայ նշանավոր գրողի՝ Ջաբել Ասատուրի (Միպիլի) բանաստեղծությունները, որոնք մնացել են դպրոցական դասագրքերի էջերում: Ավարտելով Կ. Պոլսի Սկյուտարի ճեմարանը և ապա երկար տարիներ դասավանդելով տարբեր վարժարաններում՝ նա գրել է մի շարք մանկավարժական հոդվածներ, դեռևս 1879-ին կազմել է «Գործնական քերականություն արդի աշխարհաբարի» դասագիրքը, 80-ական թվականներին չափածո և արձակ գործեր է հրապարակել «Մասիս» և «Հայրենիք» պարբերականներում, ապա հայտնի է դարձել «Աղջկա մը սիրտը» վեպով (1891), բանաստեղծությունների «Ցուլքեր» ժողովածուով (1902): 80–90-ական թվականների ծնունդ են նաև նրա մանկական բանաստեղծությունները, որոնցից մի քանիսը հետագայում տեղ են գտել իր և ամուսնու Հակոբ Ասատուրի կազմած «Թանգարան հատընտիր հատվածներու» ընթերցարանում: Այդ բանաստեղծությունները հիմնականում հյուսված են մանկան հոգեբանությանն ու մտածողությանը հարազատ նրբերանգներով և ճշմարիտ ներշնչանքից ծնված բնաբուխ պատկերներով, երբեմն ճանաչողական-դաստիարակչական անթաքույց բարոյախոսությամբ՝ նույն այդ մանկանը տոգորելով աշխատանքի ու արարող մարդու, բնության, կենդանական աշխարհի հանդեպ սիրո, հարգանքի զգացումներով, նրա բնավորության, արարքների մեջ դրվատելով գեղեցիկը, բարին, ազնիվը և դրանք հակադրելով չարի, արատավորի դրսևորումներին: Աշխատանքով է արարվում ամեն լավ բան մարդու կյանքում և բնության մեջ, աշխատանքով միայն դու կարող ես հարգանք ու պատիվ վաստակել. ներհուն պատկերների մեջ «թաքնված» այս խոհերը Միպիլի «Աշխատանք» բանաստեղծությունում «բացվում» են վերջին խորհուրդ-տողերում.

Ով որ չաշխատիր, խույս կուտա պարտքե,

¹¹ «Օտադիկ մանկանց», 1890, № 23, էջ 360:

Թող չսպասե, որ աշխարհ զինքն հարգե ¹²:

Աշխատասիրության տպավորիչ այլ «դասեր» են ավանդում նաև «Դպրոցականը և շերամը», «Ակնոցը», հայրենի բնության և կենդանական աշխարհի հանդեպ մանկան մեջ հոգատարություն են սերմանում «Մանուշակի փունջը», «Գառնուկը», «Նապաստակը», «Փիսիկը», «Բարի շունը», «Արևուն ճառագայթը», «Էմման և թռչունները» և այլ բանաստեղծություններ: Գեղեցիկ պատկերներով է մանկան հետ խոսում «Արևու ճառագայթը»: Փոքրիկը ավերով «բռնում» է արևի շողիկը, այն թղթով «փաթաթում» ու «դնում» է անոթի մեջ, որ ձմռան ցուրտ օրերին նրանով տաքանա ու հիանա փայլով: Բայց շատ է տխրում, երբ բացելով անոթը՝ իր փայփայած շողիկն այնտեղ չի գտնում:

Բանաստեղծուհու հայրենախոս «դասերն» էլ մանկան մեջ հայրենիքի հանդեպ սեր և նվիրում պատվաստելու, ազգի միասնությանը «յուր փոքրիկ ուժով» նպաստելու նպատակ են հետապնդում: Ինչպես ահա տողերը.

Ինչ տարբեր կրոնք ալ որ դավանիք,
 Հայե՛ր, գործեցեք դուք միշտ քով քովի,
 Նույն պատմությունը, նույն անցյալն ունիք,
 Իրարու եղեք նեցուկ կորովի ¹³:

Արևմտահայ մանկապատանեկան գրականությանը զգալի նպաստ բերեց նաև դեռևս «Բուրաստան մանկանցի» էջերից ընթերցողներին հայտնի գրող, հրապարակախոս, մանկավարժ, թարգմանիչ, «Արևելյան մամուլ» պարբերականի երկարամյա խմբագիր Մատթեոս Մամուրյանը: «Սև լեռին մարդը» հայրենասիրական-ազատասիրական զգացումներով հյուսված վեպի, մանկավարժական և այլ երկերով արդեն ճանաչում ձեռք բերած հեղինակը Ջմիրունիայում լույս ընծայելով մանկական «Մանր վեպեր ու դասեր քաղված մանր տղոց համար» գիրքը՝ դրանով իսկ փորձեց ոչ միայն իր, այլև առաջավոր այլ մանկավարժների ու գրողների ուշադրությունը սևեռել նաև արևմտահայ գրականության «ամենեն ավելի զուրկ ու անխնամ մնացած» ճյուղի վրա: «Մանր տղոց» հասցեագրված պատմվածքների ու գրույցների սույն ժողովածուի նախաբանում իր նպատակը մեկնաբանելով՝ նա մտահոգությամբ գրում է, որ Եվրոպայում «երևելի գիտուններն են, որ իրենց բարձունքեն վար իջնելու չեն դժկամի մանկանց խոսելու և անոնց սիրտն ու միտքը մշակելու համար», և նաև այդ երևույթով է պայմանավորված, որ «ուսումն չէ թե փշալից ու մշուշապատ դաշտ մը, ալ հրապուրելի պարտեզ մը կը դառնա աշակերտին առջև»¹⁴: Այդ նպատակի իրագործման ճանապարհին Մամուրյանը կազմում է նաև դասագիրք-ընթերցարաններ երեխաների ուսուցման առաջին չորս տարիների համար, դրանցում նույնպես զետեղում է մանկական ստեղծագործություններ, որոնք աչքի են ընկնում իրական կյանքի գեղարվեստական հետաքրքիր անդրադարձներով, պարզ ոճական հյուսվածքով, ճանաչողական ուսուցողական նպատակասլացությամբ: Այդ տեսակետից ուշագրավ են մանուկներին հասցեագրված գրականության բնույթի վերաբերյալ նրա տեսական դիտարկում-

¹² Մ ի պ ի Լ, Հ. Ա ս ա տ ու ը. Թանգարան հատընտիր հատվածներու, Կ. Պոլիս, 1908, էջ 45:

¹³ Նույն տեղում, էջ 48:

¹⁴ Մ. Մ ա մ ու ը յ ա ն. Մանր վեպեր ու դասեր՝ քաղված մանր տղոց համար, Ջմիրունիա, 1876, էջ 8:

ները: Նա գտնում է, որ երեխաների համար ստեղծագործող գրողը պետք է «քննի, զննի մանկան բնությունը», գրելիս անպայման հաշվի առնի նրանց տարիքային յուրահատկությունները, և որպեսզի մանկական իսկական ստեղծագործություն «դուրս գա նրա գրչի տակեն», անհրաժեշտ է «շատ գիտնալ», «պարզ ու լավ ոճով բացատրել»...¹⁵:

Այո, իր իսկ առաջադրած չափանիշներով են ծնվել և «Բուրաստան մանկանց» երկշաբաթաթերթում պարբերաբար հրատարակված, և իր կազմած դասագրքերում ու ընթերցարաններում, և հեղինակած մանկական ժողովածուներում տեղ գտած Մամուրյանի բազմաթիվ պատմվածքներն ու գրույցները: Դրանցում մանկական երկին առաջադրած գեղարվեստականության պահանջները հիմնականում բնականորեն ներհյուսվում են մանկավարժական-ուսուցողական շեշտադրումներին, որ առանձին դեպքերում ընդգծված խրատական-խորհրդատվական բնույթ են կրում: Այդպիսի դեպքերում, թվում է, թե գրողի շուրթերով ավելի շուտ «խոսում» է մանկավարժը: Մանուկ սերնդի ճշմարիտ կրթության ու դաստիարակության ջանակիր գրողի լավագույն պատմվածքներում այդ երկու շերտերը միահյուսված են, և երեխայի բնավորությունը, վարքուբարքը, շրջապատող աշխարհի ճանաչողության նրա ձգտումները, արժանավոր մարդուն և հայրենասեր քաղաքացուն բնորոշ հատկությունները բացասականի և դրականի հակադրապատկերներում երևակելը, անշուշտ, հետք է թողնում ընթերցողի հոգում: Առանձին պատմվածքների խոսուն վերնագրերն իսկ արդեն այդ են հուշում՝ «Ծնողասիրություն», «Ցորնի հասկերը», «Աշխատասեր տղա», «Արև», ապա և «Անպիտան կատակ», «Բարկություն» և այլն:

Զգտելով մարդու կատարելության, երազանքի սերմեր ցանել հայ մանկանց հոգում, նրան տոգորել մարդկային մնայուն արժեքներով կյանքում ապրելու-առաջնորդվելու ոգով, դաստիարակել մայր ժողովրդի իդեալներին նվիրված սերունդ, ինչը յուրաքանչյուր, նաև իսկական մանկական գրողի նպատակն է ու դավանանքը, Մ. Մամուրյանն իր լավագույն ստեղծագործություններով մնայուն հետքեր թողեց արևմտահայ մանկական գրականության, իր խոսքերով՝ «ամենեն ավելի զուրկ ու անխնամ մնացած» ճյուղում, որոշակիորեն առաջ մղելով նրա զարգացման ընթացքը: Նրա հետ միաժամանակ՝ «Բուրաստան մանկանցի» էջերից մանկագիր «կնքված» Ալեքսանդր Փանոսյանի առանձին ստեղծագործությունները նույնպես այդպիսի առաքելություն ունեցան, տեղ գտան նաև դասագրքերում և 1885-ին լույս տեսան առանձին «Շողեր և ցողեր» գրքով: Երեխային հոգեհարազատ նոր ու թարմ թեմաների անդրադարձներով՝ գեղարվեստական արժեքավոր երկեր ստեղծելուն նպատակաուղղված նրա ջանքերը, ըստ էության, նկատելի պտուղներ չտվեցին, և նա չկարողացավ «հաղթել» մանկական իսկական գրականության «թշնամիներին»՝ մերկապարանոց խրատարանությունը, պարզունակությունը, լեզվառճական անհարթությունները, ասելիքը անհույզ, ձանձրալի նկարագրություններով ներկայացնելը և այլն: Եվ, այնուամենայնիվ, նրա մի շարք բանաստեղծություններ ժամանակին ջերմորեն են ընդունվել փոքրիկ ընթերցողների կողմից, թեև այսօր ընդամենը ճանաչողական արժեք ունեն իբրև ժամանակի մանկագրության թեմատիկ-գաղափարական ինչ-ինչ շերտերի վկայագրեր:

XIX դ. 90-ական թվականներին Կ. Պոլսում Արփիար Արփիարյանի խմբագրությամբ լույս տեսնող «Հայրենիք» պարբերականում տպագրված «Աստված պապան»,

¹⁵ Նույն տեղում, էջ 56:

«Բարի սամարացին» և այլ պատմվածքներով հանդես եկավ Արշակ Չոպանյանը՝ ապագա նշանավոր գրողը, հրապարակախոսը, թարգմանիչն ու գրաքննադատը: 1923-ին նա Փարիզում հրատարակեց «Տղու հոգիներ» խորագրով՝ իր խոսքերով «մանկական պատկերներ համախմբող» ժողովածուն, որ, նշված գործերից զատ, ընդգրկում էր նաև «Որբուկը», «Առաջին նամակը», «Անուրջը» և այլ պատմվածքներ ու բանաստեղծություններ: Դրանք արևմտահայ «դառն իրականության մեջ ապրող «հեզ մանկիկներ» կյանքից ու առօրյայից «քաղած» հոգեցունց պատկերներ են՝ հյուսված «ճշմարիտ դիպվածներով»¹⁶:

Ահա «Որբուկը». փոքրիկ հերոսը գլխահակ «քայլում է փողոցով՝ արտասուքն աչքերին, մինչդեռ հասակակից շատ տղայք» ցնծագին նշում են Կաղանդի տոնը: Երկնքից իջած հրեշտակը, իմանալով, որ նրա վշտի պատճառը մահացած մայրն է, դիմում է տղային.

Ըսե ինձ, ով հեք մանկիկ,
Որ դառնորեն կարտասավես.
Ինչ կը բաղձա քո սրբտիկ,
Ըսե, կարող եմ տալ քեզ¹⁷:

Իսկ տղան միայն մի բան է ուզում՝ «Մորբս համբույրն ինձի տուր...»:

Այնուամենայնիվ, 90-ական թվականների արևմտահայ մանկական գրականությունը էական առաջընթաց չունեցավ, թեև Միպիլի հետ նրա զարգացման գործում որոշակի ջանքեր ներդրեցին այլ հեղինակներ՝ Սմբատ Դավթյանը, Մարգարետը և ուրիշներ: Եթե Մարգարետը հիմնականում հայտնի է ժողովրդական-բանահյուսական թեմաների մշակումներով, նշանավոր գրողների (Գրիմ եղբայրներ, Ալեքսանդր Պուշկին, նաև Ղազարոս Աղայան) ստեղծագործությունների, հատկապես հեքիաթների վերապատմումներով, որ ընդգրկել է իր «Մանկական աշխարհ» ժողովածուում, ապա Սմբատ Դավթյանը միայն ինքնուրույն ստեղծագործություններով է «մտել» այդ շրջանի մանկական գրականության մեջ: Եվ ինչպես իր նշանավոր ժամանակակիցը՝ Մատթեոս Մամուրյանը, նա էլ մանուկներին հասցեագրված ստեղծագործությունները գրել է նույն մտահոգությամբ, որ այն «գրգիռ մը ըլլա և կարող գրիչները հորդորվին մշակելու այս անտես առնված սեռը, որը թեև անփառունակ ու համեստ, սակայն ոչ նվազ օգտակար ու շահեկան է»¹⁸: Եվ իր նպատակն է եղել «մանուկների հաստողությանը համապատասխանող ոտանավորներով ճոխացնել մեր դպրոցական մատենագրությունը»¹⁹: Ու եթե «դպրոցական մատենագրությունը ճոխացնելու» իր բարի ցանկությունը թեկուզ մասամբ է հաջողվել իրականացնել (առանձին գործեր «տառապում» են շատերին բնորոշ նույն թերություններով՝ խրատամոլություն, պարզունակություն, ժամանակով պարտադրված կրոնաբարոյախոսական շեշտեր և այլն), մանկական ժողովածուում ընդգրկված բանաստեղծությունների միայն մի մասն է «մանուկների հաստ-

¹⁶ Ա. Չոպանյան, Տղու հոգիներ, Փարիզ, 1923, էջ 4:

¹⁷ Նույն տեղում, էջ 17:

¹⁸ Ս. Դավթյան, Վ. Պոլիս, 1897, էջ 3:

¹⁹ Նույն տեղում:

դությանը» համապատասխանում, բայց դա էլ բավական է ժամանակի մանկագրության մայրուղում իր սեփական կածանը ունենալու համար: Ու թեև այլ հեղինակների ստեղծագործությունների հիմնաթեմաներն են դրանցում արտացոլված (հայրենիք, աշխատանք, բնություն, կենդանական աշխարհ և այլն), բայց Դավթյանը փորձել է որքան հնարավոր է ասելիքը երեխային մատուցել պարզ, դյուրին ու մատչելի հյուսվածքով, պատկերների «լեզվով»: Այս տեսակետից հատկապես հաճելի տպավորություն են թողնում բնաշխարհին ու նրա «բնակիչներին» նվիրված բանաստեղծությունները, ինչպես, ասենք, «Մարեկը».

Մարեկը եկավ
 Ու մեզի բերավ
 Պայծառ արեգակ,
 Ու ջերմ եղանակ:
 Դաշտ ու ծառաստան
 Ծաղկիլ սկսան,
 Անուշ բուրմունքով
 Սրտեր լցվեցան²⁰:

Մի շարք բանաստեղծությունների «հերոսը» աշխատանքն է, որի հանդեպ սեր դաստիարակելը մանկագրի համար շատ կարևոր նպատակ է: Հենց «Աշխատանք» խորագրով բանաստեղծությունում, աշխատավոր մարդկանց՝ երկրագործի, դարբնի, հյուսնի, ջուլհակի «կերպարները» ներկայացնելով՝ Դավթյանը մանուկներին հորդորում է օրինակ վերցնել նրանցից՝ «միշտ աշխատեցեք սրտով գոհունակ»:

Դարասկզբին արևմտահայ տարբեր գաղթօջախներում սկսում են հրատարակվել մանկական և պատանեկան նոր պարբերականներ, որոնք այս կամ այն չափով ուշադրություն են նվիրում նաև սերնդի գրական-գեղարվեստական դաստիարակության հարցերին՝ իրենց էջերում հրապարակելով ոչ միայն ճանաչողական-ուսուցողական նյութեր, այլև՝ հայ նշանավոր գրողների առանձին ստեղծագործություններ: Այդպիսի նպատակադրումով էին առաջնորդվում Թուրքիայում լույս տեսնող «Հայկունի» (1910-1912), «Բողբոջ» (Մարզվան, 1911-1914), լոնդոնահայ պատանիների միության կողմից հրատարակվող «Պատանի» (1902-1907) և մանկապատանեկան այլ պարբերականներ: Ուշագրավ էին «Պատանի» ամսագրի էջերում պարբերաբար տպագրվող այն նյութերը, որոնց նպատակը հայ նշանավոր գրողների և ազգանվեր գործիչների կյանքի ու գործունեության օրինակով սերունդներին դաստիարակելն էր: Այդ առումով հետաքրքիր էին Գրիգոր Նարեկացուն, Ղևոնդ Ալիշանին, Ներսես Աշտարակեցի կաթողիկոսին և այլոց նվիրված գրույցները: Տպավորիչ էին նաև հայրենիքի սերը հատկապես պանդխտության մոտիվներով արտահայտող ստեղծագործությունները («Հայ որբը», «Միտքես չի ելլեր» և այլն): Ավելի ընդգրկուն շրջանակներ ունեւ Մարզվանի «Հայկունի» գրական-գեղարվեստական հանդեսը, որի ճակատին գրված էին Գյոթեի «Լույս, ավելի լույս» խորհրդանշական բառերը: Այդ նշանաբանով գործող հանդեսը, այլ նյութերի հետ, հաճախ էր հրապարակում հայրենասիրական, ազգային-ազատագրական

²⁰ Նույն տեղում, էջ 24:

գաղափարներով տոգորված ստեղծագործություններ՝ «հայ ժողովրդի դարավոր ստրկության դեմ պայքարող՝ անոր խոսքի սրտերուն մեջ առաջին անգամ ազատության սերմերը ցանոդներեն մին բանաստեղծ» Միքայել Նալբանդյանից²¹, ապա և՛ Միսաք Մեծարենցից մինչև մարզվանցի պատանի ստեղծագործող Արշակ Թոթոնճյանի՝ ազգի հանդեպ հպարտության զգացումներով հյուսված ձոներգ.

Հայորդին եմ, Հայկա զարմին,
Զավակը քաջ հավատարիմ,
Ազգիս համար արյան գետեն
Անցնիլ կ'ըղձամ անվախորեն ...²²:

Մարզվանում լույս տեսնող և Թուրքիայի հայաբնակ բոլոր վայրերում տարածվող «Բողբոջ» մանկապատանեկան ամսագիրը, որ հրատարակվեց Հայոց ցեղասպանությանը նախորդող երեք տարիներին, ավելի շատ իր էջերում տեղ էր տալիս սկսնակ շնորհալի ստեղծագործողներին, հատկապես «քաջալերելով գավառի պատիկները», այն հավատով, որ նրանք «վաղը հայ գրականության փառքը պիտի կազմեն»²³: «Հայկունի» ամսագիրը, խրախուսելով «հայ արհեստավոր պատանի դասակարգին առջև ասպարեզ մը բանալուն» և «զարգացած երիտասարդներ ըլլալուն» նպատակաուղղված նոր պարբերականի ծնունդը, նշում է. «Բնքնին գնահատելի ձեռնարկ մը անշուշտ, որ կոչված է որոշ դեր մը կատարել դպրոցականներու կյանքին մեջ: Կհուսանք, թե դպրոցականներ և սկսնակներ պիտի բոլորվին անոր շուրջը»²⁴: Իրական կյանքի ճշմարիտ արտացոլման գաղափարներով ներշնչված «գործել՝ երազելե ավելի», «գործ ոչ թե խոսք» նշանաբաններով առաջնորդվող «բողբոջականները» պատանի ընթերցողներից և ստեղծագործողներից պահանջում էին արցունքի, տրտունջի փոխարեն «ժպիտի երգը թրթռացնել», որովհետև դա է «կյանքի հրամայական պահանջը» և որ «գրել, ճշմարիտ գրականության հետևիլ՝ այս է ամեն դպրոցականի, ամեն զարգացականի պարտքը, վասնզի գրիչը՝ հրաշագործ ձեռքի մոզական այդ ամենաճարտար գավազանն է, որ կարող պիտի ըլլա հին կարգերու և հին ունակություններու ժանգոտ շղթաները խորտակել, և այդպես բանալ վաղվան պայծառ արշալույսը»²⁵:

Հիշենք, թե ինչ ծանր ժամանակներ էին Արևմտահայաստանում, երբ ժողովուրդը դեռևս պայքարով ազատություն ձեռք բերելու՝ «վաղվան պայծառ արշալույսի» հույսը չկորցրած, ավաղ, շուտով սրտում խրված պիտի տեսներ Մեծ եղեռնի մահաբեր տուրք... Եվ այդ ժամանակներում այս փոքրիկ, բայց խիզախ «Բողբոջը» անկումային խոհերով հյուսված մի բանաստեղծության հեղինակին այսպիսի պատգամ է հղում.

Թե ես ըլլայի երիտասարդ քեզ նման,
Փոխան լացի, կը գոռայի՝ «Մայր, երգե,

²¹ «Հայկունի», 1912, № 13, էջ 214:

²² «Հայկունի», 1912, № 7, էջ 101:

²³ «Բողբոջ», 1911, № 4, էջ 60:

²⁴ «Հայկունի», 1911, № 6, էջ 95:

²⁵ «Բողբոջ», 1911, № 1, էջ 7:

Հայ քաջ տղուն ռազմի երգը աննման,
Ես չեմ վախնար մարտե, մահե ու վերբե...»²⁶:

Ամսագրի էջերում տպագրված շատ բանաստեղծությունների ոգեղեն տարերքը հայրենասիրական-ազատասիրական գաղափարներն էին («Մասուն», «Ազատորդի...» քայլերգ, «Հայուհիի աղոթքը» և այլն): Մակայն այդպես էլ «Բողոքը» չհասցրեց ավելի հասուն տնկի դառնալ, տեսնել «վաղվան պայծառ արշալույսը»:

Օղի մեջ արդեն զգացվում էր Հայոց մեծ եղեռնի չարագուշակ շունչը...

ОЧЕРК ИСТОРИИ ЗАПАДНО-АРМЯНСКОЙ ДЕТСКО-ЮНОШЕСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

ЛЮДВИГ КАРАПЕТАН

Р е з ю м е

Западно-армянская детско-юношеская литература является неотъемлемой частью армянской детско-юношеской литературы. Она развивалась в двух

взаимопереплетающихся направлениях: исконно детской литературы и вовлеченных в орбиту детско-юношеской литературы прозаических и стихотворных сочинений. Произведения Мкртыча Пешикташяна, Гевонда Алишана, Арпиара Арпиаряна, Петроса Дуряна, Григора Зограба, Акопа Пароняна, Мисака Мецаренца и других выдающихся западно-армянских писателей адресованы также детям младшего и старшего возраста и, естественно, уже давно и прочно вошли в рамки детско-юношеской литературы. Особенно значительный след в развитии исконно детской литературы оставил Акоп Паронян, который опубликовал в редактируемых им журналах “Театр” и “Театр — друг детей” целый ряд интересных бесед и рассказов. В дело образования и национально-патриотического воспитания армянских детей и юношества значительный вклад своими произведениями для детей внесли также Сипил (Забел Асатур), Матевос Мамурян, Аршак Чопанян, Смбат Давтян и другие.

SKETCHES OF THE HISTORY OF WESTERN ARMENIAN LITERATURE FOR CHILDREN AND YOUTH

LYUDVIG KARAPETYAN

S u m m a r y

Western Armenian literature for children and youth is the inseparable part of Armenian literature for children and youth. It developed in two joint ways: mere children's works, and poetic and prose works in the frame of literature for children and youth. Many works of Western Armenian famous writers Mkrtych Peshiktashlyan, Ghevond Alishan, Arpiar Arpiaryan, Petros Douryan, Grigor Zohrab, Hakob Paronyan, Misak Metsarents and others are addressed to junior and senior children, too and have naturally been included into the frame of literature for children and youth for a long time. Hakob Paronyan particularly left significant track in the sphere of literature mainly for children. He published a lot of interesting stories and tales in “Tatron” (“Theatre”) and “Tatron Barekam Mankants” (“Theatre is Children's Friend”) magazines edited by him. Sipil (Zabel Asatur), Matteos Mamouryan, Arshak Chopanyan, Smbat Davtyan and others also had their contribution to the education of Armenian children and youth and in their national-patriotic upbringing with their works.

²⁶ «Բողոք», 1911, № 8, էջ 128: